Yangi O‘zbekistonda ta’lim tizimini transformatsiya qilishning metodologik va nazariy asoslari

Allayev Bunyod Qo’chqarovich
Shahrisabz Davlat Pedagogika
instituti mustaqil izlanuvchi o’qituvchisi

Annotatsiya. Ushbu maqolada Yangi O‘zbekistonda uchinchi Renessans poydevorini yaratish sharoitida milliy ta’lim paradigmasini tubdan transformatsiya qilishning metodologik va konseptual-nazariy asoslari tizimli tahlil qilingan. Tadqiqotda ta’lim islohotlarining falsafiy-aksiologik poydevori sifatida jadidchilik ma’rifatparvarlik an’analari va sharq gumanizmi, zamonaviy kognitiv-psixologik asoslar sifatida esa konstruktiviylik nazariyasi hamda kompetensiyaviy yondashuv (CBE) tahlilga tortilgan. Shuningdek, milliy ta’limni xalqaro standartlar (PISA, PIRLS, TIMSS) va Bolonya tizimi bilan integratsiyalashning ilmiy-pedagogik qonuniyatlari hamda komparativistik tahlili yoritib berilgan

Tayanch so‘zlar: ta’lim transformatsiyasi, Uchinchi Renessans, metodologik yondashuv, jadidchilik, konstruktiviylik, kompetensiyaviy yondashuv, 4K modeli, xalqaro baholash dasturlari, sinergetika.

Postindustrial taraqqiyot va global "bilimlar iqtisodiyoti" (Knowledge Economy) shakllanayotgan XXI asrda inson kapitali va intellektual salohiyat davlatning geosiyosiy va iqtisodiy raqobatbardoshligini belgilovchi eng bosh mezon hisoblanadi. Yangi O‘zbekistonni rivojlantirish strategiyasining fundamental g‘oyasi bo‘lgan Uchinchi Renessans poydevorini barpo etish to‘g‘ridan-to‘g‘ri ta’lim tizimining sifati va mazmuniga bog‘liqdir. O‘zbekiston Respublikasi Prezidenti Shavkat Mirziyoyev ta’kidlaganidek, *“Biz Uchinchi Renessans masalasini strategik vazifa sifatida oldimizga qo‘yib, uni milliy g‘oya darajasiga ko‘tarmoqdamiz. Biz bog‘cha, maktab, oliy ta’lim va ilm-fan sohalarini uzviy rivojlantirish orqali mamlakatimizda yangi intellektual qatlamni shakllantirishimiz zarur”*.

Ushbu ijtimoiy-tarixiy zaruriyat milliy ta’lim tizimini shunchaki tashkiliy, institutsional yoki institutsional-boshqaruv jihatdan o‘zgartirishni emas, balki uning metodologik, gnoseologik, aksiologik va pedagogik asoslarini tubdan transformatsiya qilishni taqozo etadi. Mazkur maqolaning maqsadi — Yangi O‘zbekistondagi ta’lim islohotlarining metodologik apparati va fundamental ilmiy-nazariy asoslarini yaxlit tizim sifatida tadqiq etish va ilmiy asoslashdan iborat.

Tadqiqot jarayonida ta’lim tizimini ochiq, chiziqli bo‘lmagan va murakkab rivojlanuvchi ijtimoiy tizim sifatida o‘rganish maqsadida **tizimli-funksional, sinergetik, qiyosiy-pedagogik (komparativistik) va aksiologik yondashuvlar** metodologik asos qilib olindi. Shuningdek, milliy va xalqaro ta’lim modellarining evolyutsiyasini tahlil qilishda dialektik va tarixiy-mantiqiy tamoyillardan foydalanildi. Davlat dasturlari, normativ-huquqiy hujjatlar hamda xalqaro baholash tashkilotlarining (OECD, IEA) hisobotlari empirik material sifatida xizmat qildi.

Transformatsiyaning Falsafiy-Aksiologik va Tarixiy-Metodologik Poydevori

Har qanday milliy ta’lim tizimi muayyan milliy-ma’naviy qadriyatlar va tarixiy tajriba zaminida shakllangandagina hayotiylik kasb etadi. Yangi O‘zbekiston ta’lim modelining o‘ziga xosligi shundaki, u g‘arbparastlik yoki milliy cheklanganlik kabi bir tomonlama qarashlardan xoli bo‘lib, milliy va universal qadriyatlar sinteziga tayanadi.

Jadidchilik fenomenining metodologik renesansi: XX asr boshidagi o‘zbek ma’rifatparvarlari (Mahmudxo‘ja Behbudiy, Abdulla Fitrat, Abdulla Avloniy, Munavvarqori Abdurashidxonov) tomonidan ilgari surilgan usuli jadid” (yangi usul maktablari) metodologiyasi bugungi transformatsiyaning g‘oyaviy negizidir.

Jadidlar dunyoviy ilmlarni, chet tillarini hamda tabiat fanlarini o‘qitishni islomiy-axloqiy qadriyatlar bilan uyg‘unlashtirish orqali milliy uyg‘onishga erishishni maqsad qilgan edilar. Abdulla Avloniyning *“Tarbiya biz uchun ya hayot — ya mamot, ya najot — ya halokat, ya baxt — ya falokat masalasidir”* degan ontologik tezi bugungi kunda ta’lim uzluksizligi va davlat xavfsizligining o‘zaro deterministik aloqadorligini ilmiy jihatdan isbotlaydi.

Sharq gumanizmi va shaxs markazlashuvi: Sharq renessansi mutafakkirlari (Abu Nasr Farobiy, Abu Rayhon Beruniy, Ibn Sino, Alisher Navoiy) asarlaridagi komil inson kontseptsiyasi ta’limni gumanizatsiyalash (insonparvarlashtirish) uchun metodologik manba hisoblanadi. Farobiyning “Fozil odamlar shahri” asaridagi ta’lim va tarbiyaning uzviyligi, intellektual rivojlanish bilan birga axloqiy mukammallikka erishish g‘oyasi bugungi milliy o‘quv dasturlarining o‘zak g‘oyasiga aylantirilgan.

Zamonaviy Pedagogik va Psixologik Paradigmalarning Evolyutsiyasi

An’anaviy sovet ta’lim modeliga xos bo‘lgan ensiklopedik, ekstensiv va asosan "reproduktiv" (yodlash va qayta aytib berish) yondashuvdan voz kechilib, jahon kognitiv psixologiyasi hamda ilg‘or pedagogikasi tan olgan yangi nazariyalarga o‘tilmoqda.

A. Konstruktiviylik (Constructivism) Kognitiv Nazariyasi

L. Vigotskiyning "Yaqin rivojlanish zonasi" (Zone of Proximal Development) va J. Piajening kognitiv rivojlanish konsepsiyalari o‘quv jarayonini tashkil etishning psixologik poydevoriga aylandi. Unga ko‘ra, bilim o‘quvchiga tayyor mahsulot sifatida mexanik uzatilishi mumkin emas; u kognitiv subyekt tomonidan individual tajriba, izlanish va ijtimoiy interaksiya (muloqot) jarayonida individual ravishda "konstruksiya qilinadi" (quriladi). Shu bois, o‘qituvchining roli darsda "yagona axborot manbayi" bo‘lishdan, o‘quvchining mustaqil bilish faoliyatini boshqaruvchi **fasilitatorlik** hamda **moderatorlik** funksiyasiga o‘zgardi

.B. Kompetensiyaviy Yondashuv (Competency-Based Education)

Mazkur yondashuv ta’lim natijalarini baholashning an’anaviy ZUN (Znanija, Umenija, Navyki — Bilim, Ko‘nikma, Malaka) tizimidan konseptual farq qiladi. Ilmiy nuqtai nazardan kompetensiya — bu egallangan bilimlarni kutilmagan, nostandart va real hayotiy vaziyatlarda muvaffaqiyatli qo‘llay olish qobiliyatidir. Ta’lim standartlarida asosiy e’tibor shaxsning metasubyektiv va transformativ ko‘nikmalarini shakllantirishga qaratilgan.

Pedagogik Modeli va STEAM Integratsiyasi Tizimli-faoliyatli yondashuv (System-Activity Approach) doirasida milliy o‘quv dasturlariga. **5E modeli** (*Engage* — jalb etish, *Explore* — tadqiq etish, *Explain* — tushuntirish, *Elaborate* — chuqurlashtirish, *Evaluate* — baholash) tatbiq qilinmoqda. Bu metodologiya **STEAM** (Science, Technology, Engineering, Art, Mathematics) prinsiplari bilan birgalikda fanlarning diskret (tarqoq) emas, balki fanlararo integratsiyalashgan (interdisiplinar) arxitekturasini ta’minlaydi.

Normativ-Institutsional va Sinergetik Boshqaruv Asoslari Ta’lim tizimi murakkab sinergetik xususiyatga ega. Yangi tahrirdagi "Ta’lim to‘g‘risida"gi Qonun va "O‘zbekiston — 2030" strategiyasi ta’lim boshqaruvini markazlashuvdan chiqarish (desentralizatsiya) va tizimning o‘z-o‘zini tashkil etish (self-organization) qobiliyatini oshirishga yo‘naltirilgan. Oliy ta’lim muassasalariga akademik, tashkiliy va moliyaviy mustaqillik berilishi, ta’lim shakllarining diversifikatsiya qilinishi (inklyuziv, masofaviy, dual ta’lim) tizimning ochiqligi va moslanuvchanligini (adaptivligini) oshiruvchi sinergetik omillardir.

4. Globalizatsiya va Komparativistik Tahlil (Xalqaro Standartlar Integratsiyasi)

Milliy ta’lim sifatini ob’ektiv baholash va global mehnat bozoriga moslashtirish maqsadida komparativistik (qiyosiy) pedagogika yutuqlari asosida xalqaro indikatorlar joriy etildi.

Xalqaro dasturlar | Metodologik asosi va o‘lchov obyekti | Milliy ta’lim transformatsiyasidagi konseptual vazifasi.

PISA (OECD)	15 yoshli o‘quvchilarning matematik, tabiiy-ilmiy va matnni tushunish bo‘yicha **funksional savodxonligini** baholash.	O‘quv dasturlarini quruq yodlashdan hayotiy muammolarni hal qilishga (Problem-Solving) yo‘naltirish.
PIRLS *(IEA)	Boshlang‘ich (4-) sinf o‘quvchilarining matnni o‘qish va kognitiv tahlil qilish darajasi.	Savodxonlik metodikasini mexanik o‘qishdan matnni interpretatsiya qilish va tanqidiy idrok etishga o‘tkazish.
TIMSS (IEA)	4- va 8-sinflarda matematika hamda tabiiy fanlar bo‘yicha akademik bilimlarni baholash.	Fundamental aniq fanlar kurrikulumini xalqaro standartlar va ilg‘or xorijiy darsliklar bilan sinxronlashtirish.

Oliy ta’lim tizimida esa Evropa ta’lim makonining **Bolonya deklaratsiyasi** tamoyillari — ECTS (kredit-modul tizimi) joriy qilinishi talabalar va professor-o‘qituvchilarning akademik mobilligini hamda milliy diplomlarning xalqaro konvertatsiyasini nazariy jihatdan kafolatlaydi

Olib borilgan ilmiy tahlillar shuni ko‘rsatadiki, Yangi O‘zbekistonda ta’lim transformatsiyasining metodologik asoslarini shakllantirish jarayonida bir qator kognitiv va tizimli qarama-qarshiliklar (dissonanslar) kuzatilmoqda. Bir tomondan, ta’lim mazmuni eng ilg‘or g‘arbiy va sharqiy (Finlyandiya, Janubiy Koreya, Singapur) kurrikulumlar asosida yangilanayotgan bo‘lsa, ikkinchi tomondan, pedagogik korpusning (o‘qituvchilarning) kognitiv tayyorgarlik darajasi va metodik an’anachiligi ushbu

transformatsiya tezligiga har doim ham mos kelmayapti. Sinergetik nuqtai nazardan, ta’limni tubdan yangilash faqatgina yuqoridan beriladigan normativ buyruqlar bilan emas, balki bevosita ta’lim muassasalarida ichki ehtiyoj — "maktab madaniyati"ning (*School Culture*) o‘zgarishi orqali sodir bo‘lishi ilmiy isbotlangan. Shuningdek, raqamli texnologiyalar (EdTech) va sun’iy intellekt elementlarining dars jarayoniga kirib kelishi an’anaviy didaktik tamoyillarni (ko‘rgazmalilik, izchillik) yangi raqamli didaktika darajasiga ko‘tarishni talab etadi

Yangi O‘zbekistonda ta’lim tizimini transformatsiya qilishning metodologik va nazariy asoslarini tizimlashtirgan holda quyidagi yakuniy ilmiy xulosalarga kelindi:

1. **Metodologik konvergentsiya:** Zamonaviy o‘zbek ta’lim modeli — bu milliy intellektual meros (jadidchilik falsafasi va sharq gumanizmi) bilan universal global standartlarning (konstruktiviylik,

STEAM, kompetensiyaviy yondashuv) organik integratsiyasidan iborat bo‘lgan konvergent modeldir.

2. **Paradigmal o‘zgarish:** Ta’lim falsafasining markaziga "davlat-jamiyat-dastur" uchligining o‘rniga "shaxs (ta’lim oluvchi)" kognitiv ehtiyojlarining qo‘yilishi — ta’limni gumanizatsiyalash va uning ijtimoiy samaradorligini ta’minlashning bosh omilidir.

3. **Ilmiy-amaliy tavsiya:** Transformatsiya jarayonlarining muvaffaqiyati bevosita oliy ta’lim darsliklari va pedagog kadrlar tayyorlash metodologiyasini ham tezkorlik bilan o‘zgartirishni talab etadi. Andragogik (kattalar ta’limi) tadqiqotlarni kuchaytirish, o‘qituvchilarning malaka oshirish tizimini uzluksiz kognitiv-metodik monitoring formatiga o‘tkazish zarur.

ADABIYOTLAR RO‘YXATI

1. Mirziyoyev Sh.M. Yangi O‘zbekiston strategiyasi. – Toshkent: “O‘zbekiston” nashriyoti, 2021. – 464 b.
2. O‘zbekiston Respublikasining “Ta’lim to‘g‘risida”gi Qonuni. (Yangi tahriri), 2020-yil 23-sentabr.
3. “O‘zbekiston — 2030” strategiyasi. O‘zbekiston Respublikasi Prezidentining 2023-yil 11-sentabrdagi PF-158-sonli Farmoni.
4. Avloniy Abdulla. Turkiy guliston yoxud axloq. – Toshkent: “O‘qituvchi”, 1992. – 96 b.
5. Vygotsky, L. S. Mind in Society: The Development of Higher Psychological Processes. – Harvard

University Press, 1978.
[07.06.2026 20:56] Bunyod Aka: 6. Piaget, J. The Psychology of Intelligence. – Routledge, 2001.
7. OECD. PISA 2022 Results: Factsheets. – OECD Publishing, Paris, 2023.
8. Mullis, I. V. S., Martin, M. O., & Loveless, T. 20 Years of TIMSS: International Trends in Mathematics and Science Achievement. – IEA, 2016.
9. Karshiev, A. (2025). *Methodological approaches to educational transformation in Central Asia*. Journal of Modern Educational Innovations, 14(2), 112-125.